

Hallstahammars centrum

Dokumentation och kulturhistorisk värdering

Kulturhistorisk utredning

Hallstahammars socken
Västmanlands län

Fredrik Ehlton
Ia Manbo

Hallstahammars centrum – dokumentation och kulturhistorisk värdering

Kulturhistorisk utredning

Hallstahammar socken
Västmanlands län

Länsmuseets dnr: VLM 120223

*Fredrik Ehlton
Ia Manbo*

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlskatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2012

Omslagsfoto: Överst från vänster: Gamla Hallstahammar, Häradskartan från 1905, flygfoto 1980-tal, flygfoto över Trollebo och Tomtebo 1950-tal, Ekonomiska kartan från 1962, flygfoto från 1962.

Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Ia Manbo, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-46-3

Innehållsförteckning

Inledning.....	- 7 -
Historik.....	- 8 -
Hallstahammar	- 8 -
Centrum.....	- 8 -
Skolbyggnader.....	- 13 -
Centrums framväxt under 1900-talet.....	- 15 -
Illustration	- 15 -
Beskrivning	- 16 -
Centrum.....	- 16 -
Byggnader	- 18 -
Eldsbodaskolan.....	- 18 -
Gymnastiksalen	- 20 -
Hammarteatern	- 21 -
Bostadshuset.....	- 22 -
Järnia	- 23 -
Stenströms	- 24 -
ICA	- 25 -
City	- 26 -
EPA	- 27 -
Expo	- 28 -
Centrumhuset	- 29 -
Domus	- 30 -
Lidl	- 31 -
Biblioteket och kiosken.....	- 32 -
Kulturhistorisk värdering	- 33 -
Sammanfattning kulturhistoriska värden	- 33 -
Diskussion	- 34 -
Litteratur och källor.....	- 35 -
Administrativa uppgifter	- 36 -

Inledning

Västmanlands läns museum har på uppdrag av Hallstahammars kommun, genom planchef Gun Törnblad, utfört fotodokumentation och kulturhistorisk värdering av Hallstahammars centrum. Utredningen utfördes med anledning av att kommunen ska låta ta fram ett nytt stadsmiljöprogram som ska beskriva Hallstahammar centrum inriktning med avseende på den fysiska miljön.

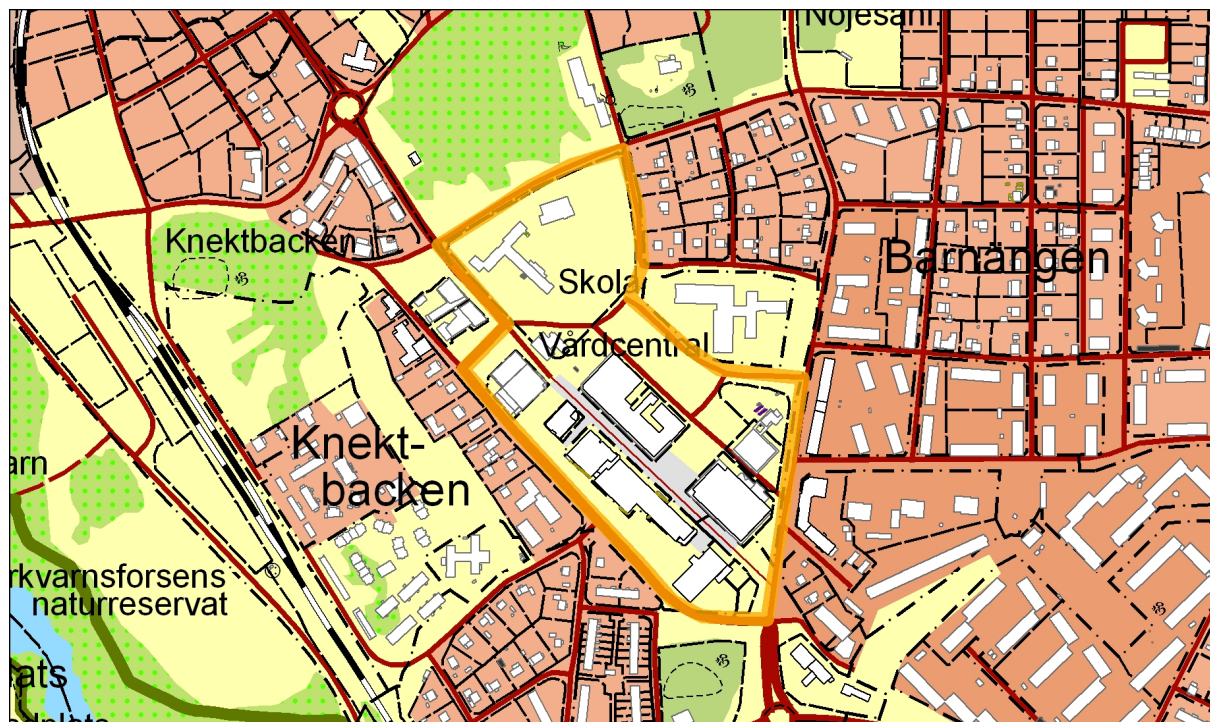

Bild 1. Karta över Hallstahammars centrum, aktuellt område för utredningen är markerat med gul linje. Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004, skala 1:8 000.

Arbetet har omfattat en översiktlig byggnadsinventering, fotodokumentation, arkiv- och litteraturstudier samt identifiering av kulturhistoriska värden. Dokumentationen rör enbart exteriörer. Rapporten innefattar kort historik och beskrivning av byggnaderna och deras kulturhistoriska värden. Arbetet med inventeringen och fotodokumentationen har utförts av byggnadsantikvarierna Ia Manbo och Fredrik Ehltun vid Västmanlands läns museum. Rapporten har sammanställts under oktober och november.

Historik

Hallstahammar

Under 1400-talet fanns i området tre stycken kvarnar: Norr och Söder Tunbo kvarn samt Hallsta kvarn. Under 1600-talets första del anlades en kopparhammare vid Hallsta kvarn. Hammaren fick namnet Hallsta hammare. Flera hammare anlades längs med Kolbäcksåån vilket var början på ortens långa brukstradition. Själva köpingen Hallstahammar bildades 1943 i och med att Svedvi socken och delar av Berg och Kolbäcks socknar gick samman.¹ Orten Hallstahammars framväxt har till stor del präglats av tre stora industrier:

Hallstahammars bruk (Hallstahammars AB) med traditioner tillbaka till 1600-talets hammare,² Bultfabriks AB (Bulten) som grundades på 1870-talet och AB Kanthal som bildades 1931. Under 1920-talet genomfördes en rationalisering och modernisering av produktionen och på 1940-talet ökade denna kraftigt. Bulten blev en av Hallstahammars största industrier³ som tillsammans med AB Kanthal var känd över stora delar av världen. Industrierna fick brist på arbetskraft vilket ledde till en stor arbetskraftsinvandring från bl a Italien, Norge, Finland och Tyskland. Orten Hallstahammar växte tack vare industrierna kraftigt under mitten av 1900-talet.⁴

Centrum

Hallstahammar var vid sekelskiftet ett ganska litet samhälle med flera industrier med tillhörande arbetarbostäder. Vid tidpunkten för Häradskartan, 1905, låg samhällets centrum var vid ”torget”, väster om den nyligen dragna järnvägen (se bild 2). Samhällets affärscentrum fick Köpmangatan (senare Skolgatan) som huvudgata. Öster om järnvägen, kring Knektbacken, hade villasamhället Tomtebo börjat växa fram. Inom dagens centrumområde fanns det endast ett fåtal äldre byggnader bevarade, till exempel mangårdsbyggnaden på Eldsboda med ekonomibygnader och, precis öster om dagens centrumområde, Zionsbergs missionshus.⁵ Öster om Tomtebo växte villasamhället Trollebo fram. Där ligger idrottsplatsen med samma namn, Kommunhuset och Eldsbodaskolan.⁶

1923 bildades konsumtionsföreningen i Hallstahammar genom en sammanslagning av konsumtionsföreningarna i Svedvi och Tuna. Några år senare övertog föreningen en affär i Tomtebo och där byggdes 1930 ett affärshus vid Köpmangatan. Bergs konsumtionsförening hade sin affär i Svenby. Båda konsumtionsföreningarna anslöts 1961 till Konsumtionsföreningen Västerås.⁷

¹ Ellnemark Elimar

² Vikström Eva

³ Darphin Jean-Paul

⁴ Ellnemark Elimar

⁵ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 11.

⁶ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 12.

⁷ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 47.

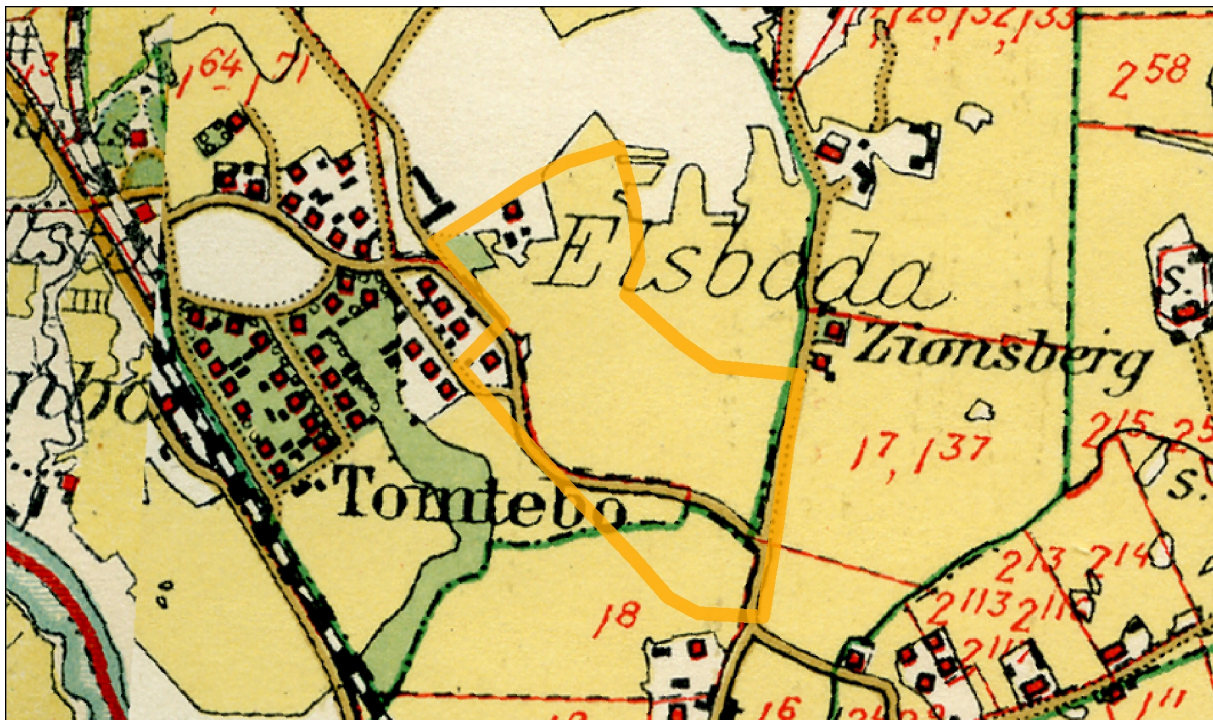

Bild 2. Hallstahammar och villaområdet Tomtebo från Häradskartan år 1905, området för nuvarande centrumbebyggelse är markerat med gul linje, skala 1:8 000.

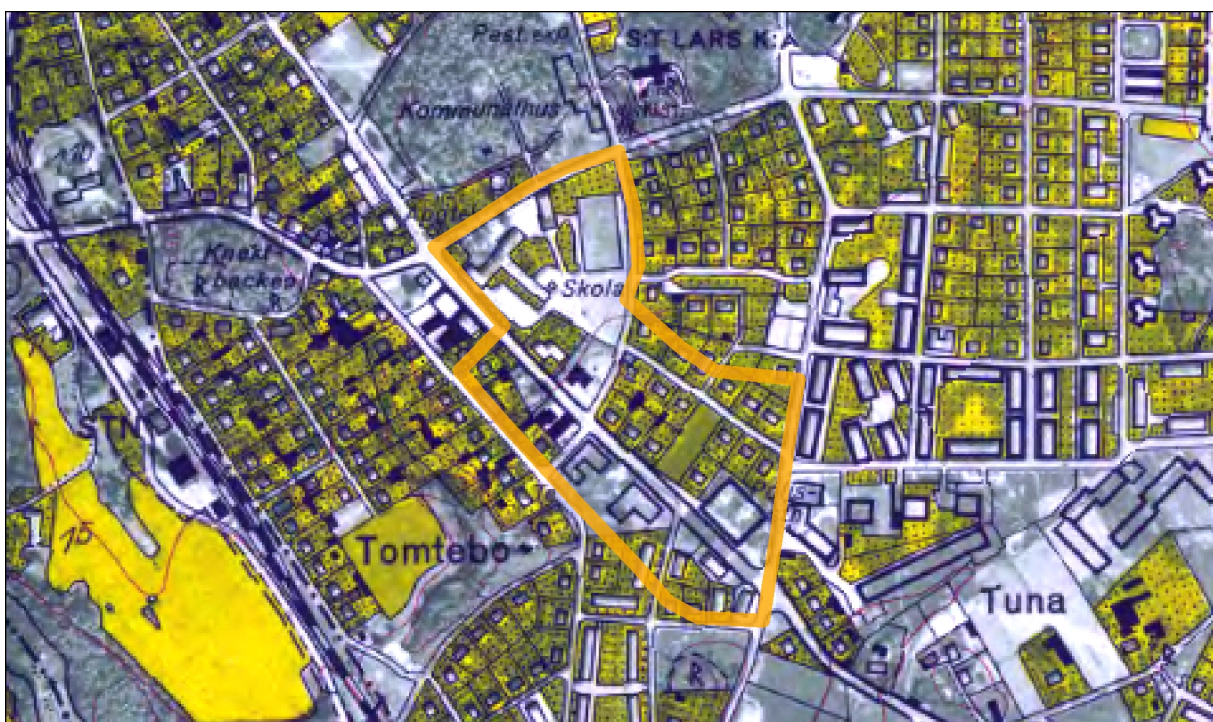

Bild 3. Hallstahammarns centrum från Ekonomiska kartan år 1962, området för nuvarande centrumbebyggelse är markerat med gul linje, skala 1:8 000.

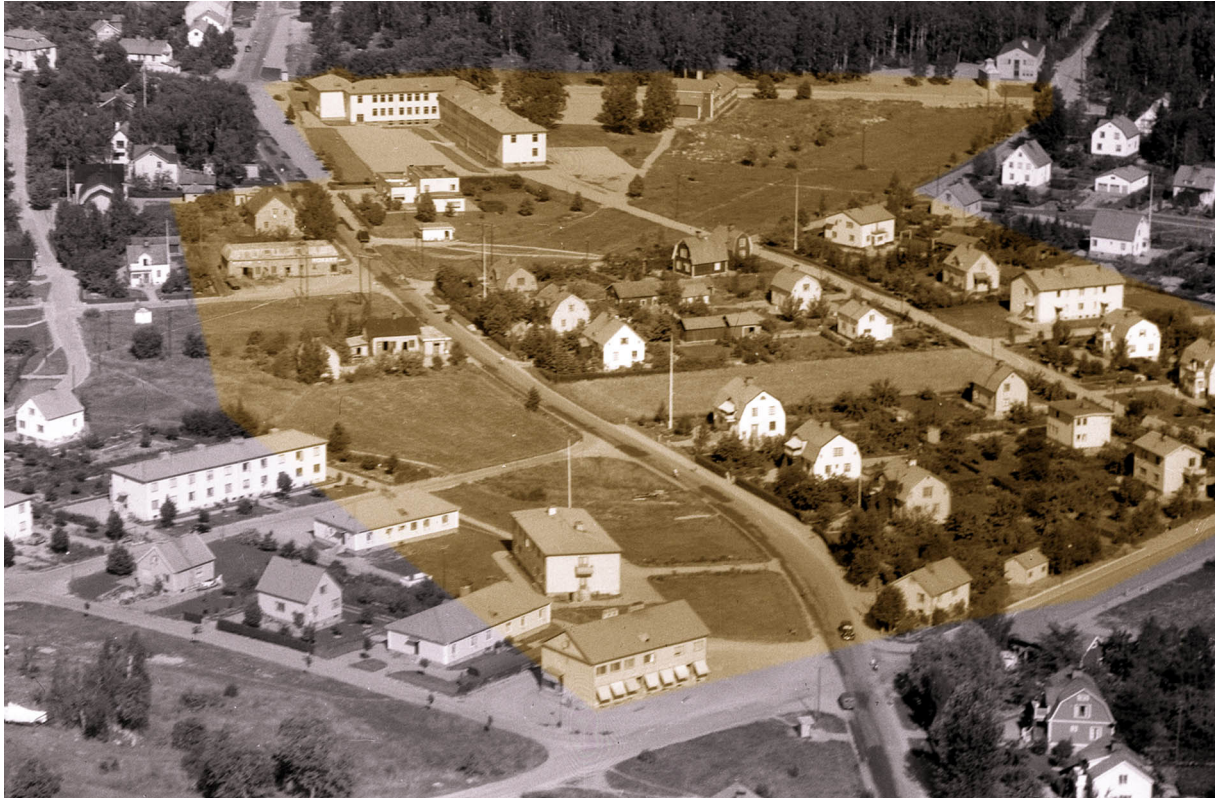

Bild 4. Flygfotot över Hallstahammar från 1950. Dagens centrumområde är markerat med gult. Bildnr: Vlm_FLY 639.

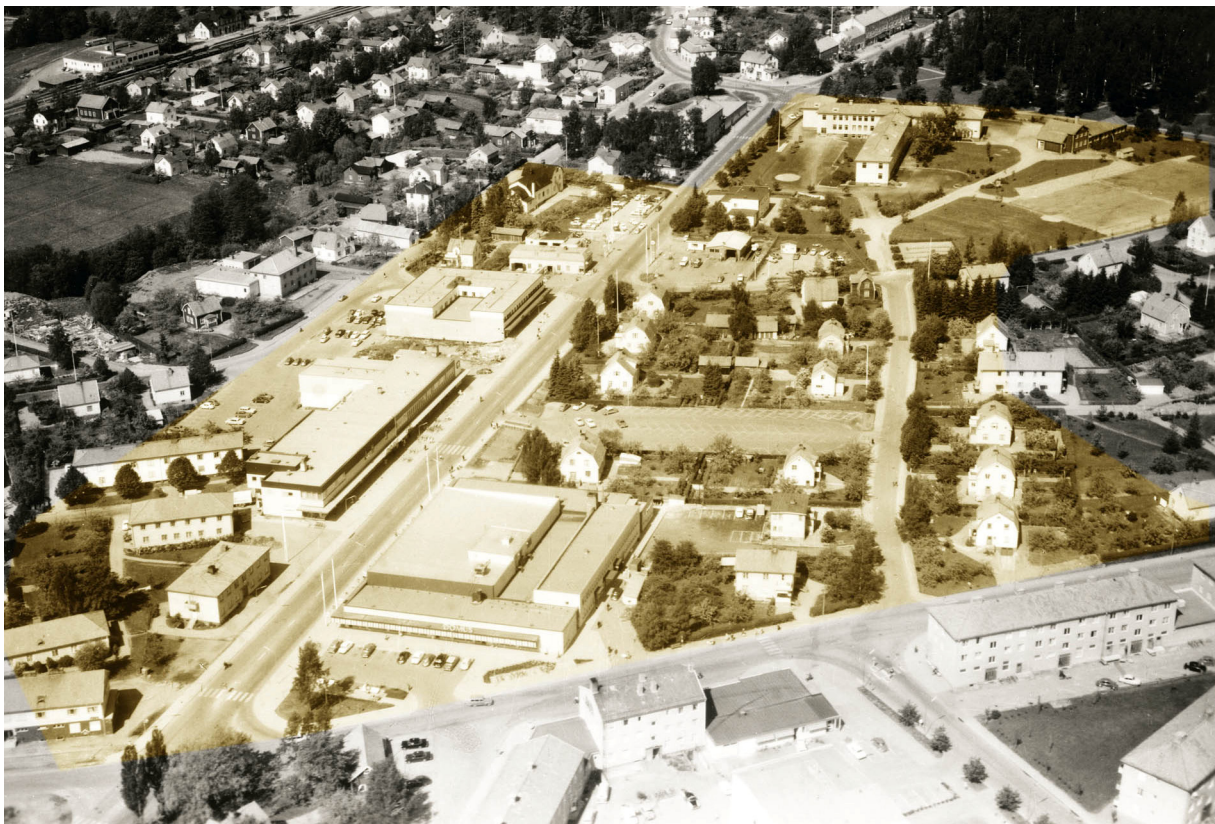

Bild 5. Flygfoto över Hallstahammar från 1965. Dagens centrumområde är markerat med gult. Bildnr: Vlm_FLY 410.

Hallstahammar blev i början av 1940-talet ett municipalsamhälle och en stadsplan för Hallstahammars tätort upprättades 1945 av länsarkitekt Edvard Lundquist. Bland annat uppfördes de så kallade Barnrikehusen öster om dagens centrumområde. Familjer med många barn fick hjälp av kommunen att uppföra moderna bostäder. Under 1940-talet diskuterades var det nya centrum skulle förläggas och utifrån äldre stadsplaner skulle ortens centrum vara kvar vid Köpmangatan. Perioden var en hektisk utvecklingsperiod och förutsättningarna förändrades under tiden Lundquist arbetade med planen. Posten skaffade sig nya lokaler vid Lidbecksgatan (nära den äldre centrumbildningen) vilket visar på länsmyndigheternas intentioner att utveckla centrum på befintlig plats. De nya bostadsområdena planerades däremot öster om parkgatan. För att förse de nya bostäderna med butiker i centralt läge var det nödvändigt att flytta centrumbbyggelsen till sin nuvarande placering.⁸ Därmed förvann den befintliga villabebyggelsen som fanns i området (se bild 4).

Ett förslag till offentligt centrum gjordes av Eskil Sundahl, chefsarkitekt på Kooperativa Förbundets Arkitektkontor, 1946. Förslaget genomfördes till vissa delar:

- Kommunhuset uppfördes 1951 i form av en gul tegelbyggnad. Huset tillbyggdes 1962. Långväggen i entréhallen har ett konstverk i svart, grått och brunt utfört av konstnären Sven Olof Norman. Sessionssalens stora fönster är utfört i plast och glas av konstnären Kjartan Slettemark.⁹
- Kyrkan uppfördes på avsedd plats (enligt Sundahls förslag) 1955 efter ritningar av arkitekten Jan Dahlstedt.
- 1967 tillkom församlingshemmet, ritat av arkitekt Jörgen Fåk, Kalmar, uppfört av Diös.¹⁰
- Intill kyrkan byggdes prästgården 1958. Byggnaden rymmer förutom kyrkoherdebostad, även pastorsexpedition och arkiv.¹¹
- Kantzowska gymnasiet placerades norr om kyrkoanläggningen och intill detta, Lindboskolan.
- Folkparken är en del centrummiljön, byggd redan 1907 och sedan förnyad och utvidgad under 1930- och 50-talen.¹²

Mellan åren 1960-80 utvecklades ett kommersiellt centrum i området kring Storgatan (se bild 3). Ett EPA-varhus uppfördes 1962, ritat av arkitekterna Havstad & Holmström, vilket var sammanbyggt med andra butiker i en tvåvåningslänga, uppfört av Diös. Precis intill uppförde Diös Expo-fastigheten 1964, som ritades av arkitekt Per Bohlin för Hakondi AB. Intill EPA-varhuset byggde Diös en egen affärs- och bostadsfastighet som ritades av arkitekterna Ekroth och Hoffman från Västerås, detta anses vara en av de första kommersiella gallerierna i Sverige (se bild 5).¹³ ¹⁴ Domusvarhuset byggdes 1964 och var en kvartersstor byggnad som inrymde Domus, sparbank, frisör och postkontor i bottenvåningen samt arbetsförmedling och försäkringskassa i övre plan. Ett bibliotek uppfördes också i området med bibliotek i övre

⁸ Klang, Ing-Britt, *HFAB – De första 45 åren*. Hallstahammar 1990, s 9f

⁹ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 60.

¹⁰ *Västerås, Anders Diös bygger...* Västerås 1969. s 198.

¹¹ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 29.

¹² Vikström, Eva, *Bruksandan och modernismen. Bruksamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935-1975*. Stockholm: Nordiska museet 1998. s 194- 197.

¹³ *Västerås, Anders Diös bygger...* Västerås 1969. s 192.

¹⁴ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 47.

plan och apotek och bank i bottenvåningen. 1964 byggdes även Holmqvists möbelvaruhus av Diös, samt en tillbyggnad 1967.¹⁵ I slutet av 1970-talet byggdes polishuset.¹⁶ 1979 läggs ett förslag fram till ändring av stadsplan då den äldre anses vara otidsenlig och att det precis beslutats om en utbyggnad av vårdcentralen. Enligt kommunens ställningstaganden ska målsättningen vara att en fortsatt utbyggnad av centrumbebyggelsen ska göras. I förslaget ingår även trafikplanering.¹⁷ Man anser att den äldre generalplanen har utgått från en större folkmängd år 1985 än vad som är rimligt, främst när det gäller trafiksystemet. De befintliga förhållandena längs Storgatan, nuvarande Hamamrtorget, som vid tidpunkten för förslaget är bilväg, tas upp med utgångspunkt från den äldre generalplanen (se bild 6).

Bild 6. Illustration av Hallstahammars centrum från "Förslag till ändring av stadsplan – HALLSTAHAMMAR CENTRUM" daterad 1980. Fritt kolorerad av VLM.

¹⁵ Västerås, Anders Diös bygger... Västerås 1969. s 195.

¹⁶ Vikström, Eva, Bruksandan och modernismen. Bruksamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935-1975. Stockholm: Nordiska museet 1998. s 198-199.

¹⁷ Förslag till ändring av stadsplan – HALLSTAHAMMARS CENTRUM. Hallstahammar 1979. s 2

Bild 7. Illustration av Hallstahammars centrum från "Förslag till ändring av stadsplan –HALLSTAHAMMAR CENTRUM" daterad 1980. Fritt kolorerad av VLM.

Det nya förslaget medför en koncentration av centrumfunktioner kring Storgatan. Storgatan omvandlas till gågata, med en torgbildning på mitten (se bild 7). Utanför centrumbebyggelsen planeras stora parkeringsplatser som ska underlätta tillgängligheten till butikerna.¹⁸

Skolbyggnader

Under 1940- och 50-talen skedde stora förändringar inom skolväsendet i Hallstahammar då skolgången blev sjuårig och den årliga lästiden utökades. I samband med detta byggdes flera nya skolor, äldre skolor byggdes till eller om. 1948 fick Hallstahammar en högre folkskola, som 1952 fick examensrätt och blev kommunal realskola. På grund av den stora inflyttningen av arbetskraft till köpingen och ökningen av barnantalet, ökade även behovet av skolor. Under flera år användes gamla skollokaler, hobbyrum och andra tillfälliga lokaler för skolverksamhet. 1955 påbörjades försök med en nioårig enhetsskola. Detta gjorde, tillsammans med att köpingen fortsatte att växa, situationen ohållbar och ytterligare skolor var nödvändiga. I Hallstahammars centrum har tre större skolor funnits. En av dessa var Tunaskolan som byggdes för sju klasser och stod klar 1963, redan sommaren 1968 byggdes skolan ut för att rymma 13 klasser.¹⁹ Andra skolor som påverkats av de förändringar som skedde inom skolväsendet var:

- Svedvi kyrkskola som fick en ny byggnad 1946.
- Centralskolan, senare Eldsbodaskolan, togs i bruk 1947. En gymnastikbyggnad för Eldsbodaskolan byggdes 1969. 2002 byggdes skolan om till allaktivitetshus.
- Fredhemsskolan stod klar 1953, senare tillbyggd
- Lindboskolan (högstadium) byggdes 1960.
- Tomteboskolan, paviljongskola, byggdes 1962.
- Tunaskolan byggdes för sju klasser och stod klar 1963. Tunaskolan byggdes ut 1968.
- Hammarskolan byggdes 1968 för undervisning i industriyrkena.

¹⁸ Förslag till ändring av stadsplan – HALLSTAHAMMARS CENTRUM. Hallstahammar 1979. s 5

¹⁹ ibid

Beslut om att öppna en gymnasieskola i Hallstahammar kom 1963. Först inrymdes gymnasiet i Lindboskolan men 1965 flyttade det in i den nybyggda Parkskolan. Skolans elevhem var uppbyggt av sju paviljonger med sammanlagt 168 rum.²⁰

²⁰ Ellnemark, Elimar, *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968. s 62.

Centrums framväxt under 1900-talet

Illustration

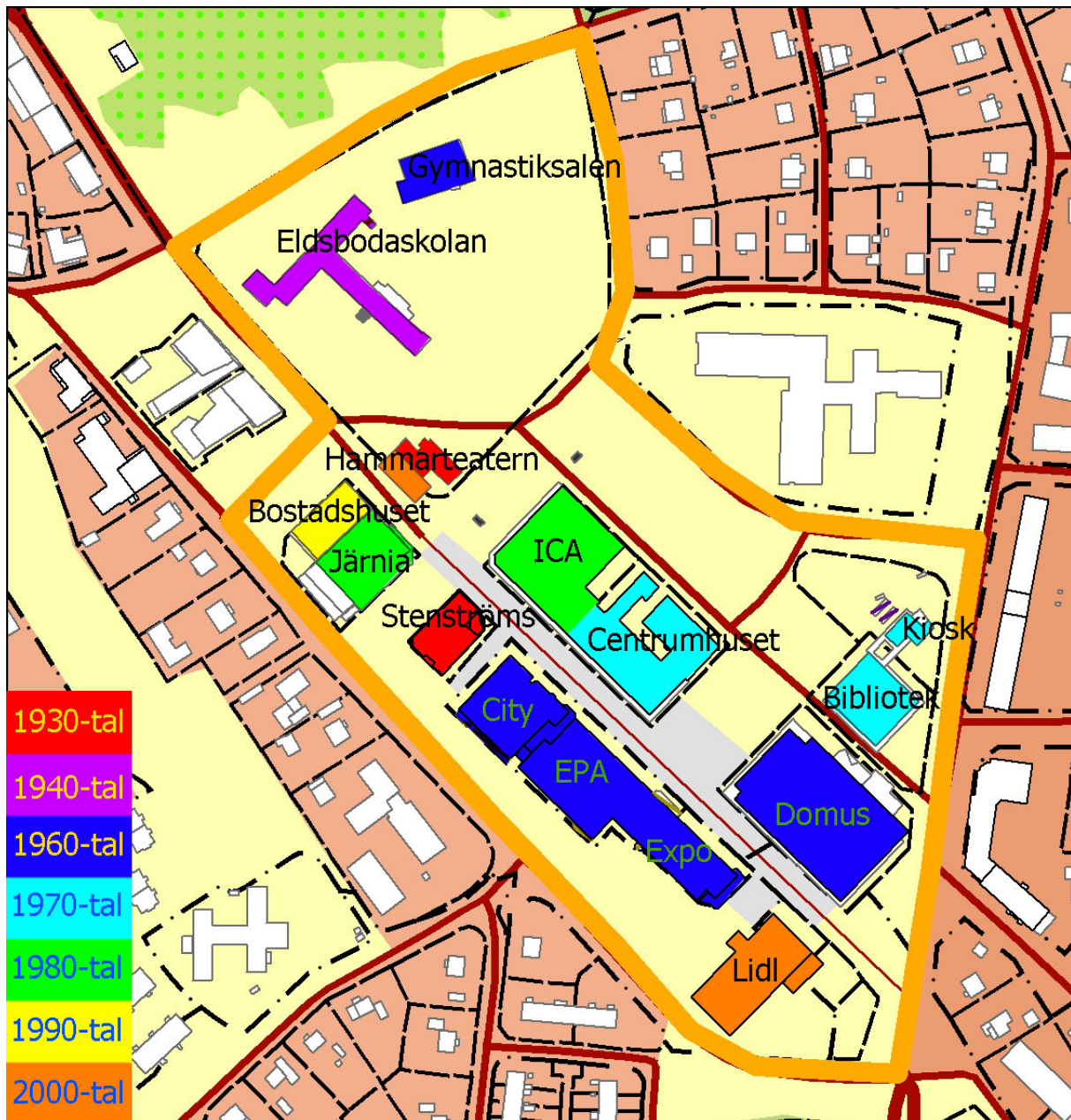

Bild 8. Karta över Hallstahammars framväxt och byggnadernas namn utifrån följande byggnadsbeskrivningar. Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004. Skala 1:3 000.

Beskrivning

Bild 9. Hammartorget från norr. Närmast kameran syns Thore Skogmans plats. Bildnr Vlm_knvIM-2190

Centrum

Hallstahammar centrum är resultatet av ett flertal planer som tagits fram under åren. Eskil Sundahl, chefsarkitekt på Kooperativa Förbundets Arkitektkontor, gjorde ett förslag till centrum i Hallstahammar redan 1946. Den plan som haft störst betydelse för det kommersiella centrum som finns idag var en centralplan som togs fram i slutet av 1960-talet. Där planerades för butiksbyggnader som svarade mot den moderna konsumtionstanken, vars resultat vi ser idag med byggnader i ett eller två plan. Butikerna är lokaliserade längs det breda Hammartorget som varit gågata sedan 1981. I norr finns Thore Skogmans plats, en öppen, torgliknande plats nedanför Hammarteatern. Därifrån leder Hammartorget söderut. Generellt sett kan det sägas att den östra sidan av Hammartorget är mera sluten med långa fasader utan fönster, medan den västra sidan är mer öppen med mindre butiker och stora skyltfönster. Längs Hammartorget finns några rader av, cykelställ, ett fåtal sittplatser i form av bänkar samt planteringar. Söder om Centrumhuset öppnas centrum upp genom den öppna plats som skapats i och med den obebyggda tomten som idag i det närmaste blivit ett torg. Mellan torget och parkeringen finns en mindre portal, förmodligen tänkt att fungera som stöd till klättrväxter. Vid Domusfasaden har arrangerats tre cirkulära lek- och sittplatser. Mellan Lidl och Expohuset finns en fickpark med bänkar, grus och planteringar. Öster om Domus ligger biblioteket något avskildes från övriga centrum. Även här finns flera sittplatser i form av bänkar.

Bild 10. Den södra delen av Hammartorget. Bildnr Vlm_kmvIM-2158.

Bild 11. Torget mellan Domusbyggnaden och Centrumhuset. Bildnr Vlm_kmvIM-2159.

Byggnader

Bild 12. Eldsbodaskolan från norr. Bildnr Vlm_kmvIM-2254.

Eldsbodaskolan

Skolbyggnaden är uppförd i tegel i två våningar i en T-plan. Den är ritad av länsarkitekt Edvard Lundquist och togs i bruk 1947. I den norra delen fanns de gemensamma funktionerna som rektor, personalrum, skolmatsal etcetera. I den långa byggnadskroppen mot söder fanns klassrummen. Skillnaderna i funktion är markerad genom utformningen av dörröverstyckena, med mer utsirade och påkostade dekorationer vid de officiella ingångarna jämfört med elevernas ingångar. Samtliga dörrar utom två till källaren är i brun aluminium. Källardörrarna är i trä, förmodligen teak. Samtliga trappräcken är i originalsmide målade i svart. Fönstren på byggnaden har olika form och hängning beroende på var de sitter. Till klassrum, korridorer och kontor finns stora rektangulära fönster med pivåhängning. De är målade i en vit kulör. Till vinden finns spröjsade lunettfönster i brunt och till källaren finns mindre fönster, även de brunmålade. Byggnaden har under 1990-talet genomgått en kraftig renovering. Fasaderna är putsade med en modern stänkputs i ljus beige kulör. Runt dörrar och fönster finns omfattningar i vitt. På den södra byggnadskroppens östra sida finns en tillbyggnad, förmodligen tillkom den under 1990-talet. Byggnaden har ett valmat sadeltak täckt med rött betongtegel.

Bild 13. Ingångarna markeras med smidesstaket. De är tidstypiskt utformade med raka linjer och ett fåtal detaljer. Bildnr Vlm_kmvIM-2241.

Bild 14. Originalstaket finns kvar vid källarnedgångarna. Bakom staketet syns en ursprunglig dörr i trä. Bildnr Vlm_kmvIM-2261.

Bild 15. Takkuporna har lunettfönster med smäckra spröjs. Bildnr Vlm_kmvIM-2243.

Bild 16. Källarfönstren är i original, även kulörmässigt, vilket kan vara användbart vid en restaurering. Bildnr Vlm_kmvIM-2220.

Bild 17 och 18. Ingångarna har överljusinsläpp med dekorativ utformning. De olika ingångarnas status syns tydligt i hur detaljrik överstycket är. Bildnr Vlm_kmvIM-2255 och 2263.

Bild 19. Gymnastiksalen från 1969, uppförd i tidstypiskt gult tegel. Bildnr Vlm_kmvIM-2230.

Gymnastiksalen

Strax öster om skolan uppfördes 1969 en gymnastikbyggnad i gult tegel. Den har en tidstypiskt sluten fasad och ett plant tak täckt med papp. På den norra fasaden finns ett senare tillägg av ljust målad liggande panel omgärdande mindre fönster. På den södra fasaden finns ett fönsterband längs med takfoten och tre dörrpartier i omålad aluminium.

Bild 20. Hammarteatern med sina två byggnadskroppar. Teatern till vänster och läkarvillan till höger. Bildnr Vlm_kmvIM-2240.

Hammarteatern

Hammarteatern består av två byggnadskroppar uppföra med 70 års mellanrum. Den ursprungliga byggnaden i öster uppfördes som läkarvilla på 1930-talet och har under 1900-talet använts inom en rad olika kommunala verksamheter. Byggnaden är uppförd i en för tiden mycket modern stil som för tankarna dels till funktionalismen men även till amerikansk art déco. Den har en kubistisk form med släta fasader i slammat tegel och ett platt tak med avslut i koppar. Fasaderna är målade i vitgrå kulör och fönsterbågarna är målade i turkost. Villan byggdes till mot väster år 2000. Den nya byggnaden är väl anpassad efter villan med samma formspråk, dock något förenklat. Teaterns fasader är helt slätputsade och byggnaden är mer sluten. På fasaden mot Hammartorget finns en funktionalistisk balkong i småkorrugerad plåt med rundade hörn samt en neonskylt.

Bild 21. Läkarvillan från nordost. Bildnr Vlm_kmvIM-2234.

Bild 22. Länken mellan den ursprungliga villan och teatern är avfärgad i klarorange. Bildnr Vlm_kmvIM-2238.

Bild 23. På centrums nordvästligaste tomt uppfördes ett bostadshus 1992. Bildnr Vlm_kmvIM-2158.

Bostadshuset

År 1992 uppfördes ett bostadshus på en obebyggd tomt i norra delen av centrum. Det är i tre våningar med butiker i bottenvåningen och bostäder ovanpå. I källaren finns garage. Det är uppfört i tidstypisk stil i ljus slätputs med burspråk och inglasade balkonger. På balkongerna finns utsmyckningar i blått glas.

*Bild 24. Byggnaden som uppfördes för Järnia har en tidstypisk utformning där funktionen har stått i centrum.
Bildnr Vlm_kmvIM-2187.*

Järnia

Söder om bostadshuset ligger en envånings butikslokal från 1987 som idag inrymmer företaget Proffpartner. Det är uppfört i beige tegel med ett mycket flackt sadeltak. Gavelröstena är klädda med aprikosfärgad trapetskorrugerad plåt. I de tidigare skyltfönstren sitter idag reklamskyltar vilket ger byggnaden ett slutet uttryck.

Bild 25. Centrums äldsta byggnad är synlig genom det valmade plåttaket som sticker upp i Stenströms cykelbutik. Bildnr Vlm_kmvIM-2199.

Stenströms

Den ursprungliga byggnaden på platsen uppfördes redan 1929. I samband med att butiken expanderade under 1980-talet behövde även butiksytan öka och byggnaden byggdes om och ut 1986 till dagens utseende. Det som idag är synligt av den äldre byggnaden är det brutna och valmade plåttaket som finns centralt på byggnaden. Fasaderna är i brunt tegel med hörnen markerade med mörkare bruna tegellisener. Längs med hela takfoten finns en sarg klädd med falsad bandplåt i svart. Mot Hammartorget finns stora skyltfönster i brun aluminium.

Bild 26. ICA-butiken har en lågmäld arkitektur där varumärket blir tydligt genom reklamskyltar och kulörval. Bildnr Vlm_kmvIM-2198.

ICA

ICA-butiken uppfördes 1986 som en konceptbutik. Den är i en våning med platt tak. Fasaderna är klädda med gulbrunt tegel och fasaden delas upp av lisener i avvikande form. Taklinjer bryts upp genom att den är något lägre vid lisenerna. Längs byggnadens västra och norra fasader finns en arkadgång i rödmålad plåt.

Bild 27. City var länets första shoppingcenter. Bildnr Vlm_kmvIM-2212.

City

År 1963 öppnade varuhuset City, som då innebar en nyhet för länet, eftersom City var ett shoppingcenter med flera olika affärer inom samma väggar. Byggnaden har under åren genomgått en del exteriöra förändringar men är relativt välbevarat. Det är uppfört i två våningar med butik, café och restaurang i bottenvåningen och bostäder i våning två. Fasaden har en sockel klädd med marmor medan övriga fasaden är slätputsad. Mellan våningarna finns ett kraftigt, utskjutande skärmtak klätt med svart plåt. På den norra fasaden finns sekundära balkonger ovanpå skärmtaket. Längs hela bottenvåningen finns skyltfönster och längs andra våningen finns tidstypiska fönsterband med korrugerad plåt mellan fönstren. Samtliga fönster och dörrar i bottenvåningen är sekundära och i brun aluminium.

Bild 28. Huven på City-husets skorsten är i koppar. Bildnr Vlm_kmvIM-2208.

Bild 29. Detalj av den marmorklädda sockeln. Bildnr Vlm_kmvIM-2210.

Bild 30. Byggnaden som uppfördes som EPA-varuhus heter idag Centrumhuset. Bildnr Vlm_kmvIM-2163.

EPA

Sammanbyggt med City-huset finns det gamla EPA-varuhuset. Det uppfördes 1962 och ritades av arkitekterna Havstad och Holmström från Karlstad. Det är i två våningar med butiker i bottenplanet och bland annat restaurang på övre planet. Byggnaden är kraftigt förändrad sedan uppförandet och i flera partier inklädd med trapetskorrugerad plåt i vitt eller aprikos. Även inglasade balkonger har tillkommit i det övre planet. På vissa fasadpartier finns kakel i blågrått och mindre mosaikkakel i vitt. Dörrpartier och skyltfönster är sekundära i brun eller omålad aluminium.

Bild 31 och 32. Detaljbilder av fasadmateriäl på City-huset, till vänster mosaik och till höger kakel. Bildnr Vlm_kmvIM-2154 och 2157.

Bild 33. Expohuset har förändrats kraftigt under årens lopp. Det ursprungliga tydliga horisontella formspråket har splittrats upp. Bildnr Vlm_kmvIM-2164.

Expo

Vägg i vägg med EPA uppförde Diös Expo-fastigheten 1964, ritad av arkitekt Per Bohlin från Västerås. Även denna byggnad har butikslokaler i bottenvåningen och kontor i övervåningen. Bottenvåningen är i stort sett helt glasad med ett band av skyltfönster i omålad aluminium. Mellan våningarna finns ett lutande skärmtak täckt med grå bandplåt. Den övre våningen är klädd med liggande lockpanel i ljus gult samt trapetskorrugerad röd plåt. På den övre våningen finns mindre sekundära fönster.

Bild 34. Centrumhuset uppfördes 1979 och innehöll flera olika funktioner. Bildnr Vlm_kmvIM-2160.

Centrumhuset

År 1979 invigdes Centrumhuset med bland annat polishus och Systembolag. Byggnaden är i två våningar och klädd med tegel och kakel i olika bruna nyanser vilket artikulerar fasaden. Mot parkeringen på baksida skjuter en envåningsdel ut. Den är utformad på samma sätt som huset mot Hammartorget men i något mindre skala för att passa till den lägre våningshöjden. Längs gatufasaden finns ett kraftigt skärmtak klätt med svart bandplåt. Bottenvåningens skyltfönster och dörrpartier är i brun aluminium.

Bild 35. I Centrumhusets fasad har man arbetat med olika typer av tegel, kakel och fog, allt i olika nyanser av brunt. Bildnr Vlm_kmvIM-2216.

Bild 36. Domushusets hade ursprungligen skyltfönster längs hela fasaden mot Hammartorget. Idag är dessa fönster igensatta. Bildnr Vlm_kmvIM-2167.

Domus

Domusbyggnaden uppfördes under tidigt 1960-tal och invigdes 1964. Den är i två våningar med butikslokal i bottenvåningen och kontor på övervåningen. Byggnaden är modernt och påkostat utformad med två nyanser av Ekebergsmarmor i bottenvåningen och ädelputs på övervåningen. Ursprungligen fanns skyltfönster längs norra, västra och södra fasaderna. Idag finns endast fönster på den södra fasaden och dessa är sekundära i omålad aluminium. På de övriga två fasaderna har fönstren satts igen och täckts med puts i två kulörer.

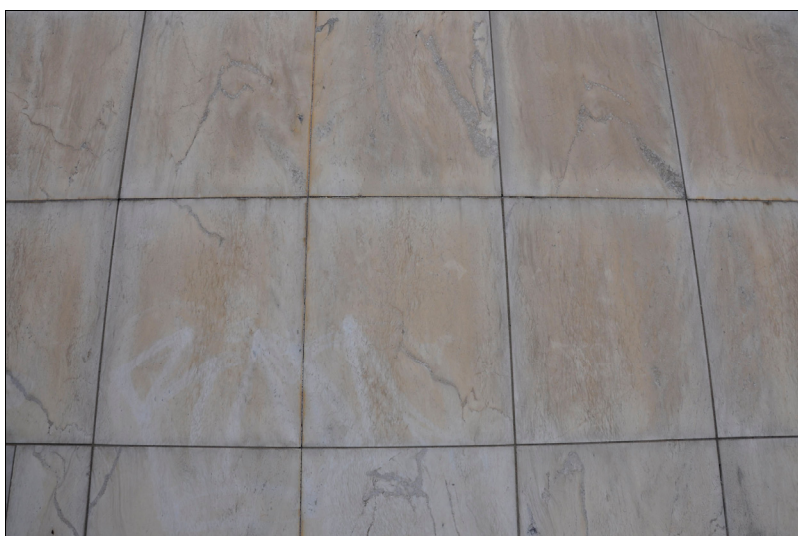

Bild 37. Ekebergsmarmor har använts i Domushusets fasader. Bildnr Vlm_kmvIM-2172.

Bild 38. Lidl-butiken är uppförd 2004 enligt kedjans standard. Bildnr Vlm_kmvIM-2169.

Lidl

Lidlvaruhuset uppfördes 2004 som en konceptbutik. Den är i en våning med sadeltak täckt med tvåkupigt betongtegel och putsade fasader avfärgade i vitt. Med jämna mellanrum längs med fasaderna finns lisener i grått. Gavelröstena är i grå plåt. Vid ingången på den södra fasaden och längs den östra fasaden finns skyltfönster.

Bild 39. Biblioteket från 1972 är, trots vissa tillskott av skyltar och kulörbytte, välbevarat. Bildnr Vlm_kmvIM-2175.

Biblioteket och kiosken

År 1972 uppfördes den byggnad som rymmer bibliotek på övre plan och butiker och bank i nedre plan. Öster om biblioteket finns en kiosk som är sammanbyggd med detta genom en horisontell portal i plåt. Byggnaderna ritades av Gustaf Boström Arkitektkontor AB i Västerås i en modernistisk och minimalistisk stil med tidstypiska horisontella linjer. De är i mörkt brunt tegel och har trädetaljer i grönmålat trä.

Bild 40. Kiosken som ligger öster om biblioteket uppfördes samtidigt som detta och de båda byggnaderna har en tydlig samhörighet genom den sparsmakade arkitekturen. Bildnr Vlm_kmvIM-2141.

Kulturhistorisk värdering

Hallstahammars centrum är utmärker sig bland centrum i Västmanland på grund av att det nyanlades på ny plats. Det har inte växt fram kontinuerligt från gamla handelsplatser som i många andra städer utan är resultatet av kommunal planering och statlig forskning. Vid den här tiden under 1900-talet pågick många studier för att underlätta för människan i samhället. Bland annat studerades hur människor rörde sig, hur stor en parkering behövde vara i förhållande till säljytan, hur människor konsumerade och skulle komma att konsumera. Byggnaderna i centrum är samhällshistoriskt viktiga då de uppfördes i en tid då stora sociala förändringar genomfördes i samhället. I sann framtidsanda skapades Hallstahammars centrum under 1960-80-talen med flera exempel på en ny typ av butiksbyggnad i en eller två våningar. Det innebär att centrum uppvisar en homogenitet som pedagogiskt demonstrerar uppbyggnaden och utvecklingen av orten. Den enskilda byggnadens värde beror mycket på dess placering och volym i förhållande till de övriga och alla är de betydelsefulla delar av helheten. Med utgångspunkt i själva byggnaderna kan en hel del om tidens praktiska krav eller estetiska ideal utläsas. Hallstahammar var även först i länet med ett shoppingcenter – City-huset. Kommunen har alltså en historia av framtidstro och pionjärskap vilket är betydelsefullt i ett samhällshistoriskt perspektiv.

Eldsbodaskolan var den första moderna skolbyggnaden i Hallstahammar och den är utformad i efterkrigstidens uppmjukade modernism. Den präglas av en omsorg om detaljernas utformning, liksom i all modernism har detaljerna en avgörande roll i den annars avskalad minimalistisk fasad. I och med den kraftiga renoveringen på 1990-talet har byggnadens karaktär förändrats men dess historia och ursprung går fortfarande att utläsa.

Läkarvillan som idag är del av Hammarteatern är en väsentlig länk till områdets historia. Här låg under tidigt 1900-tal ett fåtal villor och läkarvillan var den mest moderna av dessa.

Flera av de byggnaderna i Hallstahammars centrum har ett arkitektoniskt värde genom sin sparsmakade och tidstypiska arkitektur och den höga kvaliteten på materialen, vilket till exempel manifesteras i Ekebergsmarmorn i Domus-husets fasader. Flera av exteriörerna präglas av en återhållen modernism vilket speglar tidens arkitektoniska ideal, där fasaderna artikuleras av fönstersättning och ett spel med fasadmaterial och kulörer. Ett typiskt modernistiskt uttryck är City-husets fönsterband samt Centrumhusets kakelklädda fasader. Mycket av byggnadernas ursprungliga karaktär har fram till idag bevarats och det tidstypiska formspråket är ännu tydligt. Byggnaderna hade ursprungligen en genomgående hög kvalitet i materialval och i det hantverksmässiga utförandet. Byggnadsdetaljer från tillkomsttiden är omsorgsfullt utformade och mycket karaktärsskapande i arkitekturen.

Sammanfattning kulturhistoriska värden

- Samhällshistoriskt värde
- Miljöskapande värde
- Arkitektoniskt värde
- Arkitekturhistoriskt värde
- Pedagogiskt värde
- Sällsynthet

Diskussion

I Hallstahammars centrum har ett flertal okänsliga ingrepp gjorts, utan respekt för byggnadernas ursprung eller arkitektoniska helhet. Tillskott av till exempel gatupratarer och reklamskyltar riskerar att ta över och intrycket av centrum blir rörigt och splittrat. För att modernisera byggnaderna har de förvanskats under årens lopp och moderniserats i tidens ideal, till exempel har flera fasader klätts med plåt och balkonger har tillkommit.

Byggnaderna i centrum är en del av vårt moderna kulturarv. Karakteristiskt för modernismens arkitektur är att den i hög grad anpassades efter byggnadernas olika funktioner. Exteriören var i regel sparsmakad och fick sin karaktär av fönstersättning, materialval och omsorgsfullt utformade byggnadsdelar och detaljer. Det är dessa kvaliteter som bör tas tillvara vid utvecklingen av centrum. Som fastighetsägare är det viktigt att lita på byggnadens inneboende kvaliteter och förstärka dem snarare än att dölja dem under ett modernt skal. Tyvärr åldras dessa lösningar snabbare än den ursprungliga arkitekturen. Att hålla underhålla byggnaderna och hålla dem i gott skick, till exempel genom att ta bort klotter och smuts från fasaderna, kan dels förlänga deras livslängd men framförallt blir upplevelsen av byggnaderna och centrum mer positiv. Det kontinuerliga underhållet är väsentligt.

För att bibehålla byggnadernas karaktär och för att öka respekten för dem som arkitektoniska skapelser bör många av de sentida förvanskningarna avlägsnas eller återställas. Ett återställande av fasaderna bör ses som en långsiktig plan och åtgärder kan ske först när de är tekniskt motiverade. Eftersom originalritningar till flera av byggnaderna finns att tillgå bör det vara fullt genomförbart att återställa exteriörerna till deras ursprungliga utseende. Läns museet rekommenderar att nytillskott, till exempel dörrar och fönster, är hantverksmässigt framställda i material av hög kvalitet. Fabrikstillverkade standardprodukter rekommenderas inte. Dessa kan vara billiga i inköp men eftersom de åldras snabbt och i de flesta fall inte går att underhålla, blir den långsiktiga sammanlagda kostnaden hög. Läns museet förespråkar ett varsamt förhållningssätt och respekt för de ursprungliga detaljerna. I de fall förändringar måste göras kan nya ytskikt väljas som motsvarar de äldre i utformning, proportioner, material och kulör.

Eftersom centrum i stor utsträckning är riktat in mot gågatan Hammartorget har de fasader som vetter ut mot gator eller parkeringar karaktären av baksidor. Till exempel passagen mellan biblioteket och Domusbyggnaden är fylld med postbilar, lastkajer och varutransporter vilket innebär en tydlig markering av baksida varför biblioteket inte upplevs ha något sammanhang med övriga centrum. Läns museet anser det viktigt att knyta samman centrum till en helhet och att det finns tydliga och naturliga passager in i centrum.

Litteratur och källor

Ellnemark Elimar. *Hallstahammar. En hembygdsbok*. 1968
Hallstahammars kommuns bygglovarkiv
Karlsson Hjärdis. *Skolhuset, idé och form*. Kristianstad 2005.
Vikström Eva. *Bruksandan och modernismen. Bruksamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935-1975*. Stockholm: Nordiska museet 1998.

Administrativa uppgifter

Västmanlands läns museums dnr: VLM 120223

VO Kulturmiljö; projektnr: 3-12-116

Landskap: Västmanland

Län: Västmanland

Socken: Hallstahammar

Kommun: Hallstahammar

Ägare-beställare: Hallstahammars kommun
Tekniska förvaltningen
Gun Törnblad
734 80 HALLSTAHAMMAR

Antikvarisk dokumentation: Västmanlands läns museum
Fredrik Ehlton, byggnadsantikvarie
Ia Manbo, byggnadsantikvarie
Karlskatan 2
722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-46-3